

Основні україномовні десяткові класифікації Радянського періоду: історія та структурний аналіз.

Олег Сербін

аспірант НБУВ

Після того, як 1918 року світ побачила перша україномовна Міжнародна децимальна бібліотечна класифікація (МДБК), упорядником якої був Ю.О.Меженко (директор тогочасної Головної книжкової палати), а перед тим безпосередній переклад з французької Б.С.Бондарського “Сокращённые таблицы десятичной библиографической классификации” – розпочався новий етап – *етап децималізації* українських бібліотечних фондів. Так сталося, що після виходу вищезазначених класифікаційних систем, багатьма українськими і російськими вченими-бібліографами було остаточно взято курс на глобалізацію процесів індексації і систематизації за десятковим принципом, що продиктований наявністю його (десятькового принципу), в матеріалізованій формі – десятковій класифікаційній системі. Тому тема висвітлення історичних аспектів розвитку та визначення місця і ролі десяткових класифікацій (ДК) в становленні української бібліографії є, на нашу думку *актуальною*, щодо використання досвіду, що вивчається, у роботі сьогодення і майбутнього спеціалістів бібліотечної галузі, взагалі, і, окремих бібліотек, зокрема. Безпосередньо *об’єктом* даної публікації є україномовні децимальні класифікації, що видавались для використання у роботі в Українській радянській соціалістичній республіки (УРСР). *Предметом*, даної публікації, є висвітлення історії створення та аналіз структур україномовних децимальних класифікацій, що видавались для використання у роботі в УРСР. *Метою* ж даної статті є висвітлення історичних аспектів створення та аналітичний огляд децимальних класифікацій, що видавались для використання на теренах УРСР.

Першими віхами становлення етапу децималізації бібліотечних фондів, було рішення Головополітосвіти РРФСР, про обов'язкове використання в бібліотеках різних рівнів “Международной десятичной классификации”, від 12.01.1921 р. [2]. Як наслідок, у підтвердження цьому рішення, подібне рішення затверджується Головополітосвітою та Управлінням в справах друку Української республіки.

Що ж до прикладних кроків, на шляху до десятковості процесів індексації, то вже в 1921 році Головополітосвітою РРФСР, було видано варіант децимальної класифікації для використання у роботі бібліотек країни.

Тим не менше, пошуки інших класифікаційних шляхів, продовжувались і на далі, і в 1924 році, на Всеросійському бібліографічному з'їзді, висловлювались думки про скасування Головополітосвітою РРФСР свого рішення від 12.01.21, але почуті вони не були. Тому робота над децимальними варіантами класифікаційних систем для бібліотек усіх рівнів, продовжувалась і на далі, різними вченими, і РРФСР, і УРСР. Так, Юрій Меженко, жив ідеєю видати повний варіант таблиць Міжнародної децимальної бібліографічної класифікації українською мовою, робота над яким почалась одразу після виходу скорочених таблиць даної класифікації. Але, за браком коштів, та відповідного кількісно-фахового укомплектованого колективу, роботу над виданням повних таблиць, було призупинено. Однак, слід зауважити, що в Харкові, в 1924 році, Держвидавництвом УРСР, було видано “Десятичную классификацию”, Л.Р.Когана (упорядник)¹. Вона являла собою практично прямий переклад ДК Міжнародного бібліографічного інституту (МБІ) російською мовою, без значних адаптаційних змін, щодо тогочасних реалій соціалістичної дійсності.

Дещо по-іншому справи йшли у російських колег Меженка. Так, вже у 1924 році виходять таблиці класифікації Є Добржинського і М.Русінова. Зокрема, “Руководство и краткие таблицы” М.Русінова були завершальним етапом робіт Секції Адміністративної Техніки (САТ) в галузі складання

¹ Коган Л.Р. Десятичная классификация. – Х.: ГИЗ УССР, 1924. – 148 с.

архівних класифікаторів для установ, за ДК МБІ [З, С. III]. Після завершення цієї глобальної роботи, всі інші установи, що бажали вибудувати свій класифікатор за ДК МБІ, повинні були обов'язково використовувати у роботі вибірками, що вже були зроблені і опубліковані САТ. Іншими словами, ДК набирала обертів і ставала дедалі популярнішою. Навіть генеральний секретар тодішнього Союзу Міжнародних Асоціацій Поль Отле, ознайомившись з матеріалами, авторства М.Русінова та Б.Бондарського, що передували виданню вищезазначеного “Руководства...”, зазначав наступне: “Все це підсилює величезну надію на майбутнє міжнародного руху в галузі бібліографії та документації, що є рівносильним організації думки, знань та дій...”[З, С. V]. В своїх працях, і Добржинський, і Бондарський, і Русінов, постійно наголошували на перевагах ДК, згадуючи, в першу чергу, про її оригінальність структурної побудови, міжнародність, енциклопедичність тощо. ² І дійсно, на той час, ДК МБІ використовували тогочасні – Англія, Германія, Люксембург, Австрія, Чехословаччина, Польща, Венгрія, Франція, Італія, Іспанія, Латвія, Норвегія, Данія, Голландія, Бельгія, Швейцарія, Болгарія, Румунія, Китай, Японія, Єгипет, Алжир, Південно-Африканський союз (після 1961 року Південно-Африканська республіка), Канада, Мексика, США, Куба, Бразилія, Аргентина, Чилі, Перу, Колумбія, Уругвай, Нідерландська Індія (Insul inde — володіння Нідерландів в індійському архіпелазі), Австралія та Нова Зеландія.

Що ж до самої “Десятичной классификации документов, руководство и краткие таблицы” 1924 року, то дану класифікаційну систему варто позиціонувати, як саме *документну* класифікаційну систему (la classification documentaire), що в першу чергу орієнтована на використання її у каталогах реєстратур та державних адміністративних установ. Цей факт можна пояснити тим, що класифікаційні системи бібліотечного використання вже існували на той час (і продовжували свій еволюційний шлях) і вже час було

²Бондарский Б.С. Сокращённые таблицы десятичной библиографической классификации. – М. – Кн. маг. “Труд”. – 4½ арк. нум. – Ц. 50 к.

давати ДК МБІ, нові можливості для застосування, ще раз наголошуючи на її унікальності.

Вищезазначений факт пояснює наявність певних адаптаційних змін щодо структури даного варіанту класифікаційної системи. Так:

- це, більш ширше і змістовно-конкретизуюче представлення певних рубрик та їх наповнення, з метою розкриття якомога різноаспектніше усіх питань науки і техніки тогочасного СРСР.
- це, групування рубрик (крім відділів 34 та 35), за практичними проблемами, за циклами питань, за предметами адміністративної діяльності, а не за галузями знань.
- це, вибіркоче і нерівномірне використання основних розділів і рубрик ДК МБІ, в процесі формування основного масиву даного варіанту класифікаційної системи.

Факт популяризації варіантів ДК МБІ, підтверджує і те, що саме видання “Десятичная классификация документов, руководство и краткие таблицы” – це наглядний посібник і зібрання методичних матеріалів, щодо пояснення суті і процесів, способів використання ДК взагалі і “Десятичной классификации документов, руководство и краткие таблицы”, зокрема. В даному виданні широко представлено методичний матеріал зі схемами і прикладами, висвітлено основні переваги ДК МБІ.

На довгоочікуваність і потрібність даного видання таблиць, вказує і той факт, що в ньому не представлено Алфавітно-предметного покажчика (АПП), мова про користь якого вже велася давно і наявність якого вже була зафіксована у попередніх роботах (зокрема МДБК за редакцією Ю.О.Меженка). Тобто виходу чекали довго і з нетерпінням, тому і пошкодували часу на доопрацювання усього видання АПП, для повноти даного варіанту таблиць, за для оптимізації процесів індексування.

Справедливості заради, варто зазначити, що певні недоліки мали другі (повторні і доповнені) видання класифікацій того ж Добржинського і Русінова, 1930 і 1944 рр. відповідно, але, враховуючи нав'язану

обов'язковість і активне відстоювання принципів децималізму, дані класифікаційні системи широко використовувались в архівах, бібліотеках, реєстратурах та інших установах республік СРСР, не виключенням з яких була і УРСР.

Що ж до перевиданих у 1931 році Головополітосвітою РРФСР таблиць класифікації для масових бібліотек, то, в принципі, вони були базою для подальших перевидань класифікаційної системи, продиктованих часом та змінами у науці і техніці.

Слід сказати, що в 1936 (1939) році, друком виходить “Схема класифікації, що застосовується у виданнях Книжкової палати УРСР”³, що була перевиданням українською мовою, російського оригіналу.

Так, з плином часу, збільшувалась не тільки кількість бібліотек, а й книжок, в яких висвітлювались реалії тогочасного життя. Збільшувалась роль ідеологічного виховання населення, процесів переписування історії у “потрібне” русло, формування комуністичного та атеїстичного світогляду у населення. Відбувалися звичайно зміни і в науці і в техніці, відповідно до еволюційного розвитку людського життя. Всі ці зміни не знаходили повною мірою відображення у розділах і відділах каталогів бібліотек СРСР, зокрема УРСР. Визріла нагальна потреба у відповідній, до тогочасних реалій, і україномовній бібліотечній класифікаційній системі. Тому, у 1938 році, Книжковою палатою УРСР, було видане україномовне видання “Десяткова класифікація для масових бібліотек” на базі класифікації Головополітосвіти РРФСР 1931 року, що правда значно розширене і доповнене.

Дане видання напрочуд заполітизоване і, на відміну від попередніх, радикально заідеологізоване. Цікаво те, що в методичних вказівках до даних таблиць, М.Фельдштейн (головний редактор таблиць і директор Книжкової палати УРСР), постійно наголошує на марксистсько-ленінській методології. Так, наголос ставиться навіть на тому, що “...бібліотекарі і бібліографи

³ Схема класифікації для видань Книжкових палат: пер. з 2-го рос. Вид. (О.Г. Дьякової). – Х., 1939. – 27 с. та Схема класифікації, що застосовується у виданнях Книжкової палати УРСР. – Х., 1936. – XXII с.

повинні бути, насамперед, *політично грамотними людьми*, мати певну загальну освіту й вміння орієнтуватись в книзі.....Це потрібний мінімум, без якого не можлива робота радянського бібліотекаря, як *пропагандиста і агітатора більшовицької культури*” [1, С. V]. З вищенаведених цитат видно, що на той час, класифікаційна система, в першу чергу, розглядалася як інструмент для формування свідомості суспільства, через формування у їх свідомості певних стереотипів та знань, за допомогою класифікування літератури у відповідності до марксистко-ленінської ідеології. Вже потім мова йшла про дійсні потреби каталогізації тогочасності до – конституції країни каталогів – класифікації.

Літерою більшовицької ідеології буквально пронизана вся структура класифікації. Так, якщо порівняти основний ряд першого україномовного видання ДК (1919 р.) та основний ряд, розглядуваного нами, другого україномовного видання ДК (1938 р.), то отримуємо наступні показові факти:

Україномовне видання ДК (1919 р.)		Україномовне видання ДК (1938 р.)	
0	Загальні твори.	0	Загальний відділ
1	Філософія	1	Філософія. Діалектичний матеріалізм.
2	Релігія.	2	Антирелігійна література.
3	Соціальні знання.	3	Політика. Економіка.
4	Філологія. Лінгвістика.	4	Мовознавство.
5	Чисті науки.	5	Природознавство. Математика.
6	Прикладні знання.	6	Техніка. Агротехніка. Медицина.
7	Мистецтво.	7	Мистецтво.
8	Література. Красне письменство.	8	Література.
9	Історія.	9	Історія.

Як бачимо, з даної таблиці, найбільшої переробки і доопрацювання, зазнали основні розділи 1, 2, 3, 6. Так навіть в назву першого розділу було окремо винесено “Діалектичний матеріалізм”. Це пояснюється тим, що, на той час в СРСР, Діамат був основною філософською течією, що був

створений Марксом і Енгельсом, і розвинений Леніним-Ульяновим. Було виокремлено підвідділ 14М для Діалектичного матеріалізму, а такі науки як Психологія, Логіка та Етика, мали більші за значенням порядкові числа (індекси).

Що ж до другого відділу, то тут назва та зміст взагалі радикально протилежні тим назві і змісту, що представлені в першому україномовному виданні. Це також пояснюється Марксистською філософією буття та науковим атеїзмом, що були основними на теренах СРСР.

Один з найбільших відділів, за кількістю представлених в ньому рубрик – це третій відділ. В ньому широко представлені аспекти тогочасної політичної агітації, зокрема мають місце такі відділи, як: 301 *Буржуазна наука про суспільство*; 322 *Держава та церква*; 329 *Політичні партії, буржуазні та дрібнобуржуазні*.

Шостий відділ розширено по суті. Це мотивовано, в першу чергу, дійсним ростом знань про техніку, новими дослідженнями і їх результатами у медицині і ветеринарії. Так, можна знайти такі рубрики і відповідні індекси до них: 611-013 *Ембріологія. Розвиток людського зародку*; 619.5 *Хвороби птахів*; 621.16 *Парові турбіни*; 621.79 *Зварювання та різання металів*; 690.5 *Механізація будпроцесів та ін.*

Цікаво й те, що рубрики та індекси до них, в межах шостого розділу розташовані оригінально та алогічно. Так, спочатку викладено підвідділи 6 ТЕХНІКА. МЕДИЦИНА. АГРОТЕХНІКА., потім 61 МЕДИЦИНА. ВЕТЕРИНАРІЯ., а потім, відкинувши логічну порядкову послідовність, 63 СІЛЬСЬКЕ ГОСПОДАРСТВО (АГРОТЕХНІКА)., далі 6. ТЕХНІКА. – в відділ винесено загальні питання. Після, наведено 62 ІНЖЕНЕРНА СПРАВА. – загальні питання. А вже потім 64 ТЕХНІКА МАТЕРІАЛЬНО-ПОБУТОВОГО ОБСЛУГОВУВАННЯ., з змісторозкриваючими підрубриками [1, С. 44-45]. Слід відмітити також і неповноту посилань, в тому ж таки шостому відділі, можна бачити рубрику 690.5 Механізація будпроцесів, що в підвідділі 6 БУДІВЕЛЬНА СПРАВА, після якої немає

жодного посилання на підвідділ 624 БУДІВЕЛЬНА ТЕХНІКА, рубрикаторний зміст якого, теж залишає бажати кращого, з огляду на відповідність рубрик до узагальнюючого поняття.

Більш ширшу картину розмаїття, представлених в класифікаційній системі, рубрик, можна побачити, склавши (вибравши відповідні рубрики із контексту усієї системи) двозначну таблицю даної класифікації:

0 ЗАГАЛЬНИЙ ВІДДІЛ.

01 БІБЛЮГРАФІЯ.

02 БІБЛІОТЕКОЗНАВСТВО.

03 ЕНЦИКЛОПЕДІЇ ТА
ЕНЦИКЛОПЕДИЧНІ
СЛОВНИКИ ЗАГАЛЬНОГО
ХАРАКТЕРУ.

05 ЖУРНАЛИ. ПЕРІОДИЧНІ
ВИДАННЯ ЗАГАЛЬНОГО
ХАРАКТЕРУ.

06 НАУКОВІ УСТАНОВИ,
ТОВАРИСТВА, АКАДЕМІЇ.

07 ПРЕСА.

1 ФІЛОСОФІЯ.

ДІАЛЕКТИЧНИЙ
МАТЕРІАЛІЗМ.

1 ФІЛОСОФІЯ. ІСТОРІЯ
ФІЛОСОФІЇ. ТВОРИ
ОКРЕМИХ ФІЛОСОФІВ.

15 Психологія.

16 Логіка.

17. Етика.

2 АНТИРЕЛІГІЙНА ЛІТЕРАТУРА.

3 ПОЛІТИКА.

ЕКОНОМІКА.

31 СТАТИСТИКА.

32 ПОЛІТИКА.

33 ПОЛІТИЧНА ЕКОНОМІЯ.

34 ПРАВО.

35 РАДЯНСЬКЕ БУДІВНИЦТВО.
АДМІНІСТРАТИВНЕ
УПРАВЛІННЯ.

36 СОЦІАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ.
ДЕРЖАВНЕ СТРАХУВАННЯ.
СОЦІАЛЬНЕ СТРАХУВАННЯ.

37 НАРОДНА ОСВІТА.

38 ТОРГІВЛЯ. ЗВ'ЯЗОК.
ТРАНСПОРТ. 39 ПОБУТ.
ФОЛЬКЛОР.

4. МОВОЗНАВСТВО.

42 Англійська

43 Німецька

44 Французька

45 Італійська

46 Іспанська

47 Латинська

48 Грецька

5. ПРИРОДОЗНАВСТВО.

МАТЕМАТИКА.

51 МАТЕМАТИКА.

52 АСТРОНОМІЯ.

53 ФІЗИКА.

54 ХІМІЯ.

55 ГЕОЛОГІЯ.

56 ПАЛЕОНТОЛОГІЯ

57 БІОЛОГІЯ.

58 БОТАНІКА.

59 ЗООЛОГІЯ.

6 ТЕХНІКА. МЕДИЦИНА.

АГРОТЕХНІКА.

61 МЕДИЦИНА. ВЕТЕРИНАРІЯ.

63 СІЛЬСЬКЕ ГОСПОДАРСТВО
(АГРОТЕХНІКА).

6. ТЕХНІКА

62 ІНЖЕНЕРНА СПРАВА.

64 ТЕХНІКА МАТЕРІАЛЬНО-
ПОБУТОВОГО
ОБСЛУЖУВАННЯ.

65 ТЕХНІКА УПРАВЛІННЯ І
ОРГАНІЗАЦІЯ УСТАНОВ,
ПРОМИСЛОВИХ І
ТОРГОВЕЛЬНИХ
ПІДПРИЄМСТВ.

66 ХЕМІЧНА ТЕХНОЛОГІЯ.

67 ТЕКСТИЛЬНЕ
ВИРОБНИЦТВО, ВИРОБИ З
МЕТАЛІВ І ДЕРЕВА.
ВИРОБНИЦТВО ШКІРИ.
ПАПЕРОВЕ ВИРОБНИЦТВО.

68 ВИРОБНИЦТВО ТОЧНИХ
МЕХАНІЗМІВ. РЕМЕСЛА.

69 БУДІВЕЛЬНА СПРАВА.

7. МИСТЕЦТВО.

72 АРХІТЕКТУРА.

73 СКУЛЬПТУРА.

НУМІЗМАТИКА. КЕРАМІКА.

74 МАЛЮВАННЯ.

75 ЖИВОПИС.

76 ГРАФІЧНЕ МИСТЕЦТВО.

Гравюра. Мистецтво плаката.

77 ФОТОГРАФІЯ.

78 МУЗИКА. СПІВИ.

79 ВИДОВИЩА. ІГРИ. СПОРТ.

8. ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО.

82 Англійська. Американська.

83 Німецька.

84 Французька.

85 Італійська.

86 Іспанська.

87 Латинська.

88 Грецька.

9. ІСТОРІЯ.

9 ІСТОРІЯ.

91. ГЕОГРАФІЯ.

КРАЄЗНАВСТВО.

92 БІОГРАФІЇ.

Як бачимо з вищенаведеної двозначної таблиці, що досить таки широко представлено зміст відділів 3 та 6. Цікавим виявляється факт наявності однакового індексного позначення рубрик першого розділу:

1 ФІЛОСОФІЯ. ДІАЛЕКТИЧНИЙ МАТЕРІАЛІЗМ.

1 ФІЛОСОФІЯ. ІСТОРІЯ ФІЛОСОФІЇ. ТВОРИ ОКРЕМИХ ФІЛОСОФІВ.

де, назви, що різняться, позначені однаковим індексом “1”;

та рубрик дев’ятого розділу:

9. ІСТОРІЯ.

9 ІСТОРІЯ.

де, назви навіть семантично однаково виражені, і також мають однакове цифрове вираження індексу, в даному випадку “9”, тобто відбувається банальне дублювання.

Даний факт ще раз вказує на те, що на той час, важливішим з завдань каталогізаційної науки, було, скориставшись вже винайденою і зручною класифікаційною системою, створити максимально-адаптовану до ідеологічної суті існування, класифікацію, для подальшого лобіювання та пропаганди більшовицьких ідей.

Що ж стосується допоміжних таблиць, то вони представлені таблицями детермінант – допоміжних визначників. В цих таблицях містяться *визначники форми, визначники місця, визначники часу*.

Першими, але з порядковим номером три (III), подаються *Визначники форми*. Вони утворюються комбінацією цифр, що взяті у дужки. Наприклад:

- (02) Посібники.
- (071) Учбові заклади.
- (09) Історія предмета.

Детермінанти форми використовуються для позначення форми предмету і вживаються додаванням до основного індексу:

- 531.3(02) Довідники з динаміки.
- 63(064) Сільськогосподарські виставки.
- 84(082) Хрестоматії французької літератури.

Цікаво, що при індексуванні художньої літератури за основу рекомендується брати мову оригіналу, а не його переклади [1, С. XXV]. Тобто, якщо, приміром, автор книги француз за національністю і відомий світові, як представник французької літератури, написав довідник англійською мовою з французької літератури, то дане видання будуть індексувати наступним чином: 82 Англійська література (у відповідності до мови оригіналу) та (08) Збірники. Довідники, і тоді:

82(08) Довідник з англійської літератури.

На нашу думку такі методичні вказівки абсурдні і невиправдані. Набагато простіше було б індексувати так: 84 Французька література – основний індекс; 42 Англійська мова – допоміжний в даному випадку індекс та (08) Збірки. Довідники – детермінанта форми; і тоді:

84+42(08) Довідник з французької літератури англійською мовою, тим більше, що використання знаку приєднання “+”, передбачено методичними вказівками, як в першому україномовному виданні 1919 року, так і в, нині розглядуваному нами, другому україномовному виданні 1938 року.

Другими, але з порядковим номером два (II), представлені визначники (географічні) місця – це цифрові та літерні позначення, що комбіновано певним чином і, утворені комбінації цифр, індексні позначення, взяті в круглі дужки:

- (45) Італія
- (47P) Росія

(61) Єгипет

Також, як визначник місця, використовується знак нескінченності “∞”, взятий у дужки. Він використовується для позначення поняття “Всесвіт”, тобто:

9(∞) Всесвітня історія.

Географічні детермінанти, використовуються у комбінації з основним індексом, для позначення географічної належності предмету:

025.3(54) Каталогізація в Індії.

636.7(94) Собаківництво в Австралії.

91.(3) Географічні карти Стародавнього світу.

Слід також зазначити, що серед інших визначників місця зустрічаються наступні: (47Р) Росія; (47) СРСР; (470) РРФСР. Цей факт цікавий тим, що таким чином Росія, як держава, розглядається досить багатоаспектно – по індексу бачимо пряму належність СРСР (Союзу радянських соціалістичних республік) до Росії, і навпаки; для позначення Росії введено тільки літеру “Р”, індекс же СРСР додається повністю. Такий же “витвір” індексаційної думки, можна спостерігати, порівнюючи і наступний індекс (470) РРФСР. Так РРФСР (Російська радянська федеративна соціалістична республіка), розглядається окремо від Росії, що говорить про навмисне хронологічне розмежування, без використання визначників часу. Також, не вказується, що це Царська Росія. Мова ж про Україну або Українську Народну Республіку до появи УРСР взагалі не йде, а навпаки індексно показується певна приналежність України до Росії – (470) РРФСР та (47.70) УРСР.

Список використаної літератури:

1. Десяткова класифікація: Для масових б-к / Ред. і передм. М.М.Фельдштейна; Затв НКО УРСР. – Х.: Кн. палата УРСР, 1938. – 110 с.
2. Мухітдінова Л. Класифікаційні системи в Україні: коротка історія (1917-1996)//Вісник Кн. палати. – 1996. – №4. – С.10.
3. Русинов Н.В. Десятичная классификация документов, руководство и краткие таблицы. – Типография НЕРКИ. – М., 1924. – 3000 экз. – 205 с.
4. Сборник нормативных и методических материалов по УДК. – ГПНТБ СССР, 1982. – 524 с.
5. Таблиці бібліотечної класифікації для масових бібліотек / Під ред. З.М.Амбарцумяна. – Пер. з 2-го рос. вид. з доп. для б-к УРСР М.І.Багрича і З.І.Зібіної. – Х.: Кн. палата УРСР, 1961. – 199 с.
6. Таблиці бібліотечної класифікації для масових бібліотек / Ред. З.М.Амбарцумян. – Пер. з 3-го рос. вид. з доп. для б-к УРСР Р.Г.Кузьменко [Кн. палата УРСР]. – Х.: Ред.-вид. від. Кн. палати УРСР, 1971. – 262 с.